

УДК: 341.4

ПРАВОВА ПРИРОДА МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ

Володимир Гринчак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032) 239-41-99*

Розглянуто правову природу та особливості міжнародних злочинів як об'єкта міжнародного публічного права. Проаналізовано механізм відповідальності фізичної особи за порушення норм міжнародного права, який характеризується складовою міжнародно-правовою відповідальністю держави.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність; міжнародний злочин; відповідальність індивіда за порушення норм міжнародного права.

У ХХ столітті, зокрема після закінчення Другої світової війни, бурхливий розвиток отримав інститут відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного права. Розв'язання збройних конфліктів та порушення законів, звичаїв ведення війни та запровадження заходів, покликаних знищити чи обмежити права етнічних чи інших меншин тощо, упродовж тривалого періоду історії змушували світову спільноту вживати відповідних заходів протидії та покарання. Знаменита теза вироку Нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу гласила: «Злочини проти міжнародного права вчиняють люди, а не абстрактні суб'єкти, і лише через покарання фізичних осіб, що скоїли такі злочини, можна забезпечувати дотримання положень міжнародного права [1, с. 9].

Отже, поряд з міжнародно-правовою відповідальністю держави за порушення норм міжнародного права, повинна існувати ще одна – відповідальність фізичної особи, поведінка якої спричинила правопорушення.

Необхідність притягнення до відповідальності фізичних осіб за розв'язання збройних конфліктів обґрунтовувала ще Французька буржуазна революція 1789–1794 рр. Проте перша реальна спроба відповідного прецеденту мала місце лише після закінчення Першої світової війни. Вона завершилася безрезультатно й імператор Вільгельм II unikнув покарання [1, с. 5]. Вважаємо, що перешкодою для покарання були не лише надання особі притулку з боку Нідерландів, а й недосконалість правових моделей багатьох явищ міжнародно-правового характеру того періоду. Передусім, це стосується міжнародно-правової відповідальності.

Злочини, вчинені нацистами у період Другої світової війни, не могли залишитися поза увагою світової спільноти. Міжнародні військові трибунали у Нюрнберзі та Токіо заклали підвалини для переслідування осіб за вчинення злочинів особливої категорії та протидії протиправній поведінці індивідів, які

безпосередньо посягали на норми міжнародного права. Такі злочини отримали назву «міжнародні».

Можливість порушення норм міжнародного права протиправною поведінкою індивіда також передбачена положеннями проекту конвенції «Відповідальність держав за міжнародно-протиправне діяння», схваленого Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 56/83 від 12.12.2001 р. Зокрема, Глава II проекту «Присвоєння поведінки держави» вживає термін «поведінка особи». Для встановлення факту виконання прерогатив держави несуттєво, чи вчиняла особа дії, перебуваючи в офіційному статусі, визначеному внутрішнім законодавством, виконувала делеговані функції та повноваження, чи перейняла їх унаслідок відсутності або неспроможності офіційної влади. Насправді, вчиняючи міжнародний злочин і посягаючи на норми міжнародного права, індивід загалом виконує прерогативи держави – суб'єкта міжнародного права, і його дії кваліфікуються міжнародним правом як поведінка на міжнародній арені. Отже, для вчинення такої поведінки особа повинна володіти особливими повноваженнями, що вирізняють її з середовища загальнокримінальних злочинців. Спеціальний статус правопорушника є першою особливістю правової природи міжнародного злочину як явища міжнародного права.

Наступною особливістю правової природи міжнародного злочину є те, що криміналізація діяння індивіда переважно здійснюється після факту вчинення правопорушення, оскільки важко наперед передбачити можливе порушення норм міжнародного права. На процесі у Нюрнберзькому Міжнародному військовому трибуналі виникла дискусія щодо порушення заборони зворотньої сили кримінального закону [1, с. 13], яка характерна внутрішньому карному праву.

По-третє, вчиняючи дії, що посягають на норми міжнародного права, індивід насправді здійснює допустиму за національним законодавством на момент вчинення поведінку, оскільки жоден внутрішньоправовий механізм не лише не протидіє її вчиненню, а й не кваліфікує цю поведінку як протиправну. Це можна підтвердити відсутністю претензій з боку держави до особи через відсутність криміналізації явища в національному законодавстві, бездіяльність у процесі створення перешкод для її здійснення тощо. За таких обставин саме міжнародне право виконує функцію, пов'язану з кваліфікацією протиправної поведінки держави і, як наслідок, поведінки індивіда – носія прерогатив держави.

З огляду на викладене, правова модель міжнародного злочину суттєво відрізняється від тієї, що притаманна загальнокримінальним злочинам. Отож переслідування за вчинення міжнародних злочинів національними правовими засобами або неефективне, або неможливе взагалі.

Роль міжнародного права у процесі переслідування осіб, які вчинили міжнародні злочини, важко переоцінити. Воно не лише забезпечує належну кваліфікацію протиправної поведінки індивіда – носія прерогатив держави, а й ініціює початок процесу переслідування. Отже, використання засобів міжнародної юстиції не лише сприяє усуненню негативних чинників у процесі

переслідування правопорушника, а й формує певну поведінку в міжнародних відносинах, по суті – міжнародний стандарт з відповідними правовими наслідками.

З огляду на це, динаміку формування та розвитку інституту відповідальності індивіда за порушення норм міжнародного права можна аналізувати, зважаючи на особливості процесу формування відповідних міжнародних зобов'язань. Після закінчення Другої світової війни щодо військових злочинців застосовували юрисдикцію різних судових органів, зокрема: військових судів держав-переможниць, судових органів німецьких окупованих територій. Для окремої категорії злочинців сформували Нюрнберзький Міжнародний військовий трибунал з особливою юрисдикцією. Відмежування міжнародних злочинів, вчинених під час Другої світової війни, від інших категорій злочинів наголошує на особливому характері міжнародних зобов'язань держав, які формували глобальну систему міжнародного миру та безпеки під егідою ООН.

Положення Статуту Нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу визначали протиправність певної поведінки і висували до держав зобов'язання щодо недопущення такої поведінки підконтрольними суб'єктами та попередження її загалом. Цю позицію визнано багатьма державами світу, оскільки до Лондонської угоди від 8.08.1945 р., якою затверджено Статут Нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу, упродовж стислого періоду часу приєдналося майже два десятки держав [1, с. 9]. Знайшла вона своє закріплення також у низці міжнародних конвенцій. Першою з них була Конвенція про попередження злочину геноциду та покарання за нього від 9.12.1948 р. Зокрема, ст. 1 Конвенції визначає геноцид як «злочин, що порушує норми міжнародного права» і зобов'язує держави «вживати заходи щодо його попередження та карати за його вчинення» [1, с. 10].

За будь-яке порушення норм міжнародного права зазвичай настає міжнародно-правова відповідальність. Концепція переслідування воєнних злочинців Нюрнберзьким Міжнародним військовим трибуналом розглядала кримінальну відповідальність фізичних осіб як складову міжнародно-правової відповідальності держави, що допустила таку поведінку підконтрольних суб'єктів. Поєднання двох видів відповідальності (кримінальної відповідальності для фізичних осіб і міжнародно-правової – для держав) є особливістю, яка дає змогу правильно розуміти суть і зміст явища відповідальності за вчинення міжнародних злочинів та його міжнародно-правових наслідків.

Вважаємо, що завдання Нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу, окрім покарання військових злочинців Другої світової війни, полягало у розвитку специфічних правових засад, які згодом сприяли створенню дієвого міжнародно-правового механізму притягнення до відповідальності за вчинення міжнародних злочинів. Зважаючи на переосмислення засад колективної безпеки безпосередньо після закінчення війни і відсутність теоретичних розробок з питань міжнародно-правової відповідальності,

судочинство у Нюрнберзькому трибуналі наштовхувало окремих дослідників на хибні трактування деяких правових явищ. Зокрема, відомою тезою є порушення заборони зворотної сили кримінального закону. Такий підхід є надто категоричним, з огляду на сучасні концепції міжнародно-правової відповідальності.

Переслідування фізичних осіб за вчинення міжнародних злочинів можливе лише після констатації факту порушення норм міжнародного права. Отож, кримінальна відповідальність індивідів є похідною від міжнародно-правової відповідальності держави. Своєю чергою, міжнародно-правова відповідальність настає лише після кваліфікації правопорушення згідно з нормами міжнародного права. Висуненню претензій Німеччині в період 1942–1943 рр. перешкоджав стан війни, хоча правопорушення фіксували в багатьох документах держав антигітлерівської коаліції та діяльності утвореної ними 1942 р. Комісії Об'єднаних Націй з питань військових злочинів [1, с. 22].

Міжнародна практика кінця ХХ століття наочно підтвердила правоту Нюрнберзької моделі правосуддя у діяльності міжнародних кримінальних трибуналів по колишній Югославії та Руанді.

Утворенню Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії передувала констатація правопорушень у рішеннях компетентних органів ООН. Зокрема, у резолюціях Ради Безпеки ООН 808 від 22.02.1993 р. та 827 від 25.05.1993 р. мова йшла про загрозу міжнародному миру і безпеці та «серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права на території колишньої Югославії» [3, с. 13]. Сам перелік вчинених міжнародних злочинів містився в ст. 2–5 Статуту трибуналу.

Міжнародний трибунал по Руанді заснували резолюцією Ради Безпеки ООН 955 від 8.11.1994 р. Перелік міжнародних злочинів зафіксований у ст. 2–4 Статуту трибуналу.

Трибунали у Нюрнберзі, Токіо, по колишній Югославії та Руанді були судовими органами *ad hoc*. З метою спростити технічні процедури формування міжнародних трибуналів 17.07.1998 р. прийняли Римський статут Міжнародного кримінального суду, який утворив постійно діючий судовий орган для переслідування осіб, які вчинили міжнародні злочини.

За період від роботи Нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу зміни і вдосконалення торкнулися також власне системи міжнародних злочинів. Якщо Нюрнберзький та Токійський трибунали були зосереджені на злочинах проти миру, людяності та воєнних злочинах, трибунали по колишній Югославії та Руанді вже включали геноцид, а Римський статут Міжнародного кримінального суду додатково кодифікував ще злочин агресії. Ще один склад міжнародного злочину в доповнення до перелічених пропонує проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, схвалений Комісією міжнародного права ООН 1996 р. – злочини проти персоналу ООН і пов'язаного з нею персоналу [2].

Отже, криміналізація посягань на норми міжнародного права з боку фізичних осіб здійснюється у двох напрямках: фіксацією переліку міжнародних

злочинів в універсальних міжнародно-правових актах або констатацією факту правопорушення за допомогою відповідних міжнародних органів, зокрема: Ради Безпеки ООН. Натомість об'єм міжнародно-правової відповідальності у випадку скоєння міжнародних злочинів, поряд з іншими обмеженнями державного суверенітету, може включати для держав міжнародні зобов'язання щодо визнання державами-порушницями юрисдикції міжнародної юстиції над власними громадянами і передачу цих осіб для здійснення переслідування відповідними міжнародними органами.

Сьогодні, зважаючи на існування Міжнародного кримінального суду, застосування міжнародної юстиції жодним чином не посягає на державний суверенітет і на покровительство власних громадян, як один із наслідків, що впливають із державного суверенітету. Отже, залучення в процесі переслідування за вчинення міжнародних злочинів органів міжнародної юстиції є не лише допустимим, а й необхідним, оскільки досягнення позитивного результату національними механізмами або неможливе, або розмір санкції не відповідатиме суспільній небезпеці вчиненого.

Загалом відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного права можна вважати складовою системи міжнародного миру та безпеки. Сьогодні процес становлення і розвитку стандартів поведінки держав на міжнародній арені покликаний не допустити посягань на норми міжнародного права, насамперед завдяки утворенню відповідних національних механізмів запобігання й уникнення конфліктних ситуацій. Цього можна досягти належною імплементацією у національне законодавство положень конвенцій, які містять перелік протиправних дій, запровадженням багаторівневої системи прийняття рішень органами чи посадовими особами з відповідними запобіжними інструментами та забезпечуючи міжнародне співробітництво у процесі пошуку та переслідування осіб, що вчинили міжнародні злочини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Верле Герхард*. Принципы международного уголовного права : ученик / Герхард Верле ; пер. с англ. – О.: Фенікс; М.: ТранЛіт, 2011. – 910 с.
2. Действующее международное право. Документы: Учебное пособие в 2 т. сост. Колосов Ю. М., Кривчикова Э. С. / Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – М. : Междунар. отношения, 2002. – Т.1. – С. 299–301.
3. Международное уголовное право в документах : учебное пособие : в 2 т. / сост. Валеев Р. А., Тарханав И. А., Каюмова А. Р. – изд. 2-е. переробл. и доп. – М. : Статут, 2010. – Т.1. – С. 13.

Стаття надійшла до редколегії 21.04.2015

Прийнята до друку 15.05.2015

LEGAL NATURE OF INTERNATIONAL CRIMES

Volodymyr Hrynczak

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 239-41-99*

The article is devoted to the researching of legal nature and features of international crimes as an object of international law. The main attention has been paid to analysis of mechanism of individual responsibility for violations of international law which is characterized as a component of the international legal responsibility of the state.

Despite the ambiguities of international criminal law serious crimes committed by representatives of different kinds of power structures are now of concern to the world community. These crimes may occur in the context of war or form part of a larger pattern of aggressive behaviour by powerful actors within a society. The research aim of article is to explore the issue of which crimes are covered by international law according to theoretical and historical perspectives and legal practice in international tribunals.

The article argues that the concept of universal crimes can only be understood within this particular legal, political, and community framework. A preliminary analysis of the issue of gravity, which is central to the identification of universal crimes has been made.

Key words: international legal responsibility; international crime; individual responsibility for violations of international law.

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Владимир Гринчак

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, Украина, 79000, тел. (032) 239-41-99*

Рассмотрена правовая природа и особенности международных преступлений как объекты международного публичного права. Проанализирован механизм ответственности физического лица за нарушение норм международного права, который характеризуется как составляющая международно-правовой ответственности.

Ключевые слова: международно-правовая ответственность; международное преступление; ответственность индивида за нарушение норм международного права.